

تحولات اشتغال روستایی و بررسی عوامل موثر بر آن^۱

مجتبی قدیری معصوم* - دانشیار دانشکده جغرافیا- دانشگاه تهران

آیث عزمی - دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشکده جغرافیا- دانشگاه تهران

دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۰۷/۲۷ پذیرش نهایی: ۱۳۸۹/۰۳/۱۶

چکیده

این تحقیق به منظور بررسی تغییرات در سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات و تبیین وضعیت آتی این بخش از کشور تدوین شده است.

رویکرد غالب رویکرد اسنادی در تحقیق بوده و داده ها شامل وضعیت اشتغال به تفکیک بخش های کشاورزی، صنعت و خدمات و به تفکیک استان ها، مجموعه شاخص های اقتصادی، توسعه صنعتی، کشاورزی، و خدماتی می باشد. همچنین تجزیه و تحلیل و پردازش اطلاعات و سنجش فرضیات تحقیق از طریق نرم افزار spss اقدام شده است.

نتایج حاکی از تغییر الگوی غالب اقتصادی روستاها از کشاورزی و صنعت به سمت خدمات است. همچنین مهاجرت پذیری نقش مهمی در این تغییر فرایند بازی می کند. نتایج تحلیل رگرسیون حاکی از ادامه این وضعیت در سالهای آتی دارد.

کلمات کلیدی: خدمات، کشاورزی، صنعت، اشتغال

*نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۳۱۹۱۳۴۶ E-mail: mghadriri@ut.ac.ir

۱- این مقاله برآمده از طرح تحقیقاتی با عنوان «تحولات اشتغال روستایی و بررسی عوامل موثر بر آن» می باشد که توسط قطب مطالعات و برنامه ریزی روستایی دانشگاه تهران «تامین مالی شده است».

۱. مقدمه

توسعه روستایی به عنوان مفهومی چند بخشی دارای ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می باشد. هر یک از این ابعاد با توجه به تاثیرگذاری و تاثیرپذیری که از محیط روستایی دارند، دارای اهمیت قابل توجهی می باشند که موجب شده بخش روستایی همواره مورد توجه برنامه ریزان باشد. به هر صورت روستاها در طول زمان با مسایل و مشکلاتی روبرو بودند که از آن جمله مهاجرت، فقر، نابرابری و تبعیضات است که همگی از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته اند.

اشتغال از جمله مقولات موثر و مهم در توسعه روستایی است که همواره مورد توجه بوده است. این توجه بواسطه تاثیرپذیری و تاثیرگذاری آن بر فقر، مهاجرت و ... نشأت گرفته است. در طی زمان های مختلف اشتغال همواره بر اثر عوامل مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و تاثیرات ناشی از شهر دستخوش تغییرات مختلفی بوده است که این مقاله به دنبال بررسی این تحولات می باشد.

تاریخچه تحولات اشتغال به قبل از انقلاب اسلامی و مقطع زمانی، زمان اصلاحات ارضی بر می گردد. با گذشت زمان و جهت گیری صنعتی ایران این تحولات بیشتر و بیشتر شد. بعد از انقلاب ناشی از جنگ تحمیلی و همچنین توسعه اقتصادی و گسترش خدمات ناشی از فعالیت های جهاد سازندگی، بنیاد مسکن و ... نوع مشاغل تغییرات قابل توجهی نمود. لذا این تحقیق به دنبال طرح سوالات زیر می باشد:

- وضعیت اشتغال روستایی در سه بخش، کشاورزی، صنعت و خدمات چگونه است؟

- وضعیت مهاجرت و اشتغال روستایی در برنامه چهارم چگونه است؟

۲. مروری بر ادبیات تحقیق موضوع

۲-۱. پیشینه تحقیق

چه در گذشته و چه امروز اشتغال در نواحی روستایی از اهم برنامه های دولت و استراتژی های توسعه بوده است. چنانچه اور وین^۱ که از جمله اولین افرادی که به برنامه

¹Orvin

ریزی روستایی توجه نموده است، این مساله را در چهار مولفه اصلی برنامه ریزی گنجانده است:

- ۱- ایجاد فرصت های اشتغال در روستا
- ۲- بالا بردن سطح زندگی در روستاها
- ۳- توجه به عقب ماندگی های اقتصادی و اجتماعی
- ۴- جلوگیری از تخریب مناظر طبیعی و زیستی روستا و حفظ زیبایی روستا (مهدوی: ۱۳۶۹: ۵۴-۴۸)

به نظر والتر گالنسون عامل اصلی بیکاری در کشورهای در حال توسعه این است که زمین نمی تواند جمعیت روزافزون روستاها را به کار مشغول سازد و احتمال زیادی وجود دارد که اتوماسیون در آینده بسیار نزدیک موجب تنزل مطلق اشتغال در صنایع تولیدی شود؛ علاوه بر آن علی رغم اینکه صنایع کوچک تولیدی و صنایع دستی آماده استفاده وسیع از نیروی انسانی است، اما این استراتژی با مشکل رقابت در بازار فروش مواجه می باشد (گالنسون ۱۳۸۶، ص ۳۸).

با این حال برخی معتقدند که صنعتی شدن با ایجاد فرصت های شغلی جدید، نرخ بیکاری را کاهش می دهد (طاهرخانی: ۱۳۷۹: ۵۳) کارشناسان دفتر بین المللی کار معتقدند که رشد اقتصادی، شرط لازم ریشه کن کردن بیکاری و فقر است؛ اما یگانه شرط نیست (کیاوند: ۱۳۶۵: ۲۶). دکتر محمد علیزاده معتقد است که ساختارهای موجود اقتصاد کشور مانع و عامل ناکافی است (علیزاده: ۱۳۷۸: ۹۷). همچنین مایکل تودارو برای اشتغال استراتژی جامع تدوین کرده و راه حل نهایی مسئله بیکاری شهری را بهبود محیط روستایی می داند (تودارو: ۱۳۶۷: ۴۵۵). دکتر غلامعباس توسلی معتقد است که بیکاری موجود به طور کامل معلول اوضاع اقتصادی و تحولات دهه اخیر نیست؛ بلکه بخشی از آن معلول روستایی وضعیت بنیادی در اقتصاد ایران و ساختار کل آن است.

در زمینه اشتغال کارهای مختلفی انجام شده است. به طور مثال بورگس در مطالعه ای مربوط به صنعت کارخانه ای انگلستان در سال ۱۹۸۸، هزینه های تعدیل نیروی کار را در استخدام و اخراج نیروی کار موثر می داند. بورگس، روزن و کوانت با استفاده از داده های آماری سالانه طی (۱۹۳۰-۷۳) بازار کار آمریکا را بررسی کرده و تقاضای نیروی کاری را تابعی از نرخ حقوق و دستمزد در بخش خصوصی و تولید ناخالص ملی

عنوان می نمایند. (روزن و دیگران: ۱۹۷۷). بنجامین در سال ۱۹۹۲ با حجم نمونه ای معادل ۴۱۱۷ نفر از خانواده های کشاورز در روستاهای اندونزی به برآورد تقاضای نیروی کارکشاورزی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مؤلفه های سطح زیر کشت، نهاده ها، اندازه خانوار، دستمزد، ضریب پوشش تحصیلی، سطح آموزش و آب و هوا در اشتغال زایی موثر است (بنجامین: ۱۹۹۲)

خان وقانی ایجاد اشتغال در مناطق روستایی پاکستان را با تمرکز خاص بر صنعتی سازی روستایی بررسی کرده اند و به این نتیجه رسیده اند که بخش کشاورزی قادر به ایجاد اشتغال در مقیاس وسیع نیست و بنابراین اشتغال در بخش های غیر کشاورزی باید مد نظر قرار گیرد. این دو معتقدند که از طریق صنعتی سازی روستایی می توان فرصت های شغلی جدید در روستاها ایجاد کرد و از مهاجرت روستاییان به شهرها کاست و تا حدی مشکل بیکاری آن کشورها را کاهش داد (خان وقانی: ۱۹۸۹).

الجلالی در تحقیقی همانند در پاکستان به نتیجه مشابه خان وقانی رسیده است (الجلالی: ۱۹۹۲)

علافر ایجاد اشتغال در کاهش فقر را موثر دانسته و به تفاوت های شغلی مناطق شهری و روستایی اشاره دارد. ایشان رفع مشکل بیکاری در مناطق روستایی را سهل تر از مناطق شهری مطرح کرده و دلیل آن را همگنی شغل های روستایی و پیچیدگی شغل های شهری ذکر کرده است (علافر: ۱۳۷۵: ۲۴۸). اشتغال و نابرابری دو مقوله مرتبط به هم هستند (وزارت برنامه و بودجه: ۱۳۶۸: ۴۳-۴۱). ایجاد اشتغال می تواند به کاهش انواع نابرابری های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منجر شود. عدم وجود فرصت های شغلی در مناطق روستایی از عوامل تشدید نابرابری های شهری و روستایی کشور، محسوب می شود که عواقب مهاجرت از روستا به شهر را نیز در بر دارد (طاهرخانی: ۱۳۷۹: ۴۷-۴۳)

فاضلی با بررسی ارتباط اشتغال و فقر زدایی در کشور، فقدان فرصت های شغلی مکفی در روستاها و وجود فرصت های شغلی بیشتر در شهرها را دلیل مهاجرت روستاییان دانسته از جمله آثار گرایش اشتغال زایی در شهرها را افزایش نرخ بیکاری این مناطق ذکر کرده است (فاضلی: ۱۳۷۵: ۵۸۴).

بررسی چگونگی تعادل بیکاری شهری و روستائی موضوع دومقاله تودارو و هریس و تودارو بوده که تحت عنوان مدل هریس و تودارو مطرح شده است. فرض این مدل وجود دو بخش اقتصاد مدرن (شهری) و سنتی (روستائی) است که در آن سطح دستمزدهای

مناطق شهری بیشتر از دستمزدهای روستائی است و همین مسئله انگیزه مهاجرت از روستا به شهر را منجر می شود. براساس این مدل تحلیل می شود که اگر سیاستهای مستقیم برای از بین بردن بیکاری از طریق ایجاد اشتغال بیشتر در بخش شهری اعمال شوند ممکن است حتی مشکل بیکاری را تشدید کند (قره باغیان: ۱۳۷۶: ۲۵).

تودارو در این خصوص معتقد است که راه حل اقتصاد سنتی بیکاری در شهرها (یعنی ایجاد مشاغل بیشتر در بخش نوین شهری و بدون کوشش همزمان به منظور بهبود درآمدها و فرصتهای اشتغال در روستاها) می تواند به موقعیت متناقضی منتهی شود که اشتغال بیشتر در شهرها موجب سطح بالاتر بیکاری در شهر و روستا شود. وجود نرخ بالاتر اشتغال شهری موجب می شود که تفاوت مورد انتظار بین مزد شهری و روستائی بیشتر شود و بر میزان مهاجرت افزوده گردد. برای هر شغل جدیدی که در شهر ایجاد می شود ممکن است ۲ تا ۳ مهاجر، که با بازده تولیدی در مناطق روستائی کار می کرده اند، به شهر بیایند. به این ترتیب اگر ۱۰۰ شغل جدید ایجاد شود ممکن است ۳۰۰ مهاجر جدید به شهر بیایند و ۲۰۰ نفر به بیکاران شهر اضافه شود. بنابراین سیاستی که برای کاهش بیکاری شهری طرح ریزی شده است نه تنها به سطح بالاتر بیکاری شهری بلکه به سطح پائین تر تولید و اشتغال کشاورزی نیز منجر شود (تودارو: ۱۳۷۰: ۱۳۳). بدین ترتیب ایجاد اشتغال در شهرها و توسعه مناطق شهری به قیمت رکود اقتصادی و یا حتی بدبختی اقتصادی مناطق روستائی را موجب خواهد شد. "گونار میردال" چنین شرایطی را به دوگانگی منطقه ای تعبیر می کند به عقیده وی مناطق و محلهایی که در آنها فعالیت اقتصادی روبه گسترش است، نظر جوانان و افراد فعال سایر نقاط کشور را بخود جلب می کند و این به معنی گسترش اقتصادی در این مناطق به قیمت رکود اقتصادی در مناطق عقب افتاده است. ایشان نقش دولت در تهییج سرمایه ها به سمت مناطق عقب افتاده را به منظور کاهش نابرابریها موثر می داند (قره باغیان: ۱۳۷۶: ۲۵).

۲-۲. تجارب عملی جمهوری اسلامی برای مقابله با بیکاری

دو نوع سیاست در مواجهه با بیکاری در ایران به اجرا در می آید که شامل موارد زیر است:

۱. سیاست های فعال بازار کار: بیکاران را در پیدا کردن شغل و کاری که متناسب با تخصص آنهاست، کمک می کنند.

۲. سیاست های منفعل: حمایت هایی (از جمله پرداخت حق بیمه بیکاری، حق بیکاری و...) از بیکاران به عمل می آورند.
- سیاست های فعال بازار کار که در حال حاضر در دنیا مطرح هستند و اجرا می شوند شامل چهار دسته زیر می باشند:
۱. اولین نوع سیاستهای فعال سیاست یارانه های مزدی است، بدین نحو که اگر کارفرمایی یک نفر بیکار را در واحد تولیدی خود به کار بگیرد، دولت بخشی از مزد کارگر را می پردازد.
  ۲. سیاستهای حمایت و کمک به بنگاه های زودبازده: این سیاست مختص سازمان بین المللی کار است که برخلاف دیدگاه های سازمان های تجارت جهانی و بانک جهانی است که دنبال مسایل کلان می باشند.
  ۳. سیاستهای فعال خدمات عمومی اشتغال که هدفشان این است که به بیکاران کمک کنند. تا بتوانند شغل مناسب خودشان را پیدا کنند و هدف دیگرشان این است که بتوانند بین عرضه نیروی کار و تقاضای نیروی کار ارتباط برقرار کنند.
  ۴. آموزش و بازآموزی نیروی کار، قابلیت، توان و امکان استفاده از بیکاران در جامعه
- در ایران سه بند اول بر عهده معاونت برنامه ریزی و سیاستگذاری اشتغال وزارت کار و امور اجتماعی و بند آخر آن (آموزش نیروی کار) مربوط به سازمان فنی و حرفه ای می باشد (اسمعیل نیای گابیه: ۱۳۸۳: ۴۵).

۲-۳. بیکاری

در طول ۴۳ سال گذشته تعریف مرکز آمار از بیکاری همواره دستخوش تغییر و تحول به نفع دولت در کاهش شمار بیکاران بوده است. در سرشماری های سال های ۴۵ و ۵۵ افرادی که در هفته ۸ ساعت یا بیشتر کار کرده اند، شاغل به حساب می آمدند ولی در سرشماری های عمومی نفوس و مسکن سال های ۶۵ و ۷۵ و نیز آمارگیری جاری جمعیت ۷۰ و حتی آمارگیری از ویژگی های اشتغال و بیکاری خانوار سال های ۷۶ لغایت ۸۳، کسانی که در هفت روز گذشته پیش از مراجعه مأمور مرکز آمار ایران حداقل ۲ روز کار کرده اند، شاغل به حساب آمده اند. این تعریف از سال ۱۳۸۳ با تغییر بیشتری مواجه شده است به طوری که اگر فرد مورد مراجعه در هفته منتهی به سرشماری حتی یک

ساعت کار کرده باشد، شاغل محسوب شده و در شمار بیکاران محسوب نشده است که در چنین حالتی هر شکلی از کار که برای به دست آوردن دستمزد صورت گرفته باشد، فارغ از میزان و ساعات و کیفیت آن، شغل محسوب شده است. همچنین کسانی که دارای شغلی هستند ولی در هفت روز گذشته به اقتضای فصل و ماهیت فصلی کار خود، کار نکرده‌اند یعنی بیکاران فصلی مشروط بر اینکه در جست‌وجوی کار دیگری هم نبوده باشند، شاغل محسوب شده‌اند. بدین ترتیب، در آمارگیری‌های سه دهه اخیر، کارگران فصلی هم در مدت بیکاری جزو شاغلان محسوب شده‌اند. یعنی به استثنای سرشماری‌های سال‌های ۵۵ و ۴۵ بیکاران فصلی با هدف کاهش نرخ بیکاری در شمار شاغلان قرار گرفته‌اند.

۳. روش شناسی تحقیق

نظر به اینکه بخش اعظم داده‌های مورد نیاز از منابع و اطلاعات موجود گردآوری می‌شود، بنابراین رویکرد غالب در تحقیق، رویکرد اسنادی خواهد بود. داده‌ها شامل وضعیت اشتغال به تفکیک بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات و به تفکیک استان‌ها، مجموعه شاخص‌های اقتصادی، توسعه صنعتی، کشاورزی، و خدماتی می‌باشد. آزمون‌هایی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفتند عبارت بودند از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی. همچنین در بخش توصیفی نیز از طریق ترسیم نمودار نتایج تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفت. به منظور اجرای این طرح ابتدا پس از بررسی جامع منابع و بررسی عوامل موثر بر اشتغال روستایی، منابع و اطلاعات مورد نیاز از بانک‌های اطلاعاتی موجود اخذ و نسبت به تجزیه و تحلیل و پردازش اطلاعات و سنجش فرضیات تحقیق از طریق نرم افزار spss اقدام خواهد شد.

در این راستا فرضیات زیر مطرح می‌شوند:

- در طی برنامه چهارم اشتغال روستایی در بخش‌های صنعت، خدمات و کشاورزی به نفع بخش خدمات تحول یافته است.
- رابطه معنی داری بین فعالیتهای خدماتی و میزان مهاجرت پذیری وجود دارد.

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. بیکاری جهانی

در سند کار شایسته سازمان بین‌المللی کار (ILO) که ایران نیز از اعضای قدیمی آن است، در تقسیم‌بندی انواع اشتغال از واژه «Some Work» نیز یاد کرده که این اصطلاح معادل حداقل یک ساعت کار در هفته است که در حال حاضر مورد استناد مرکز آمار ایران و دولت برای تعیین نرخ بیکاری است. این در حالی است که سازمان بین‌المللی کار تأکید می‌کند که اکثر کشورها برای آمارگیری تعیین نرخ بیکاری هم‌اکنون معیارهای بالاتر از این میزان یک ساعت کار در هفته را مورد توجه قرار می‌دهند.

اما آنچه مورد قبول سازمان بین‌المللی کار قرار دارد، تعریفی است که در کنفرانس بین‌المللی آمارگران نیروی کار ارائه شده است و بر آن اساس فرد شاغل کسی است که حداقل یک‌سوم ساعات کاری مرسوم یک کشور را در دوره‌ای که مد نظر پرسشگر است (مثلاً یک هفته گذشته) مشغول به کار بوده باشد. که با لحاظ این تعریف دیگر تفاوت ساعات کاری کشورها و دیگر مسائل مرتبط با آن رفع می‌شود و شاخصی برای مقایسه بین کشورها فراهم می‌شود. بر پایه این تعریف و در نظر گرفتن ساعت کار مرسوم ۴۴ ساعتی در هفته کاری در ایران، شاغل کسی محسوب می‌شود که حداقل در هفته ۱۵ ساعت کار کرده باشد (خبرآنلاین: ۱۳۸۸).

با این همه نرخ بیکاری در استان‌ها تا حد زیادی شکاف توسعه یافتگی رانشان می‌دهد. به طور مثال استان تهران دارای کمترین نرخ بیکاری است که با توجه به توسعه یافتگی این استان بدیهی است (۲/۲ درصد) ولی در مقابل زنجان، مازندران و همدان با نرخ (حدود ۲۹ درصد) بیشترین نرخ بیکاری را در سال ۱۳۸۲ داشته‌اند. که این نرخ فاصله بسیار زیاد استان‌ها را نشان می‌دهد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱- نرخ بیکاری در ایران به تفکیک استان ها (۱۳۷۵-۱۳۸۲)

استان	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲
آذربایجان شرقی	۲۵,۵۷۵۷	۲۹,۷	۲۷,۳	۲۷	۲۵,۲	۲۹	۲۷,۶	۲۵,۸
آذربایجان غربی	۳۳,۶۴۱۵	۳۳,۴	۴۱,۷	۴۲	۴۱,۸	۳۷,۸	۳۸,۵	۳۳
اردبیل	۳۵,۹۶۲	۴۱,۳	۴۰	۳۶	۳۹,۴	۴۴,۱	۴۴,۲	۳۲,۳
اصفهان	۱۴,۵۰۰۸	۱۳,۱	۱۳,۶	۱۳,۴	۱۲,۶	۱۳,۹	۱۲,۶	۱۱
ایلام	۲۹,۷۰۵۲	۲۹,۲	۳۸,۳	۴۶,۱	۴۳	۳۹	۳۵,۴	۳۰,۹
بوشهر	۱۹,۴۲۲۵	۱۸,۵	۱۸,۶	۱۸,۲	۱۸,۷	۲۲,۴	۱۷,۹	۱۴,۴
تهران	۳۰,۵۵۳۸	۳,۵	۴	۴	۲,۹	۲	۳,۱	۲,۲
چهارمحال و بختیاری	۲۱,۹۶۷۴	۲۷,۱	۲۷,۸	۳۱,۳	۲۵,۱	۲۱,۱	۲۴,۵	۲۲,۹
خراسان	۲۹,۵۹۳۲	۲۸	۲۸,۴	۳۰,۵	۳۰	۳۰,۵	۳۲,۲	۳۰,۹
خوزستان	۲۰,۳۵۰۹	۲۵,۴	۲۳,۹	۲۲,۲	۲۲,۸	۱۸,۹	۱۸,۱	۱۸,۶
زنجان	۳۷,۹۶۹۵	۳۳,۴	۳۲,۸	۳۵,۹	۳۴,۷	۲۹,۵	۳۱,۹	۲۹,۹
سمنان	۲۱,۲۴	۲۰,۴	۲۳,۸	۱۹,۸	۲۲,۳	۱۸,۲	۲۱,۶	۲۱,۲
سمنان ویلوچستان	۳۳,۱۰۲۱	۳۱	۲۹,۶	۳۲,۱	۲۵,۵	۲۱,۷	۲۵,۸	۲۲,۹
فارس	۲۳,۷۳۶	۲۷,۷	۲۵,۸	۲۶,۴	۲۶,۲	۲۳,۳	۲۶,۷	۲۴,۳
قزوین	۲۷,۵۱۶۸	۲۰,۷	۲۶,۸	۳۶,۹	۳۰,۶	۲۸,۷	۲۴,۹	۲۲,۳
قم	۸,۲۳۱۷۱	۷,۸	۹	۶,۵	۸,۴	۸,۳	۶,۱	۷,۳
کردستان	۳۲,۰۰۴۷	۲۹,۱	۳۵,۶	۳۲,۳	۲۳,۷	۲۴,۲	۲۸,۸	۳۱
کرمان	۲۹,۷۳۳۸	۲۹,۷	۳۴,۳	۳۵,۳	۳۰,۵	۲۳,۷	۳۰,۳	۳۸,۱
کرمانشاه	۲۶,۴۷۴۸	۲۶,۵	۲۷,۷	۳۲,۲	۳۲,۲	۲۶,۸	۲۶,۲	۲۶,۱
کهگیلویه و بویر احمد	۲۸,۷۷۱۸	۳۳,۱	۳۰,۳	۳۲,۷	۳۱,۳	۲۸,۹	۲۷,۶	۲۸,۱
گلستان	۴۶,۱۹۱۸	۳۴,۴	۳۸,۱	۴۰,۶	۴۰,۷	۳۶,۷	۳۵,۷	۳۷,۶
گیلان	۳۹,۴۶	۳۸,۳	۳۰,۹	۳۷,۶	۳۶,۶	۴۱,۲	۳۱,۸	۳۸,۴
لرستان	۳۰,۰۳۴۵	۲۸,۵	۳۲,۶	۳۱,۹	۲۸,۴	۲۹	۲۶,۷	۲۵,۳
مازندران	۳۱,۳۰۶۱	۳۱,۹	۳۳,۵	۳۴	۳۷,۴	۲۳,۶	۲۶,۳	۳۱,۲
مرکزی	۲۶,۴۵۳۷	۲۴	۲۸,۱	۲۹,۱	۲۵,۴	۲۹	۲۷,۷	۲۷,۲
هرمزگان	۲۴,۱۲۶۱	۲۱,۹	۲۶,۳	۲۸,۹	۲۵	۲۴	۲۴,۵	۲۳
همدان	۳۲,۱۴۴۵	۳۲,۱	۲۹,۹	۲۷,۴	۳۲,۱	۳۶	۳۰,۶	۲۹,۵
یزد	۱۴,۲۷۳۶	۱۴		۱۵,۱	۱۲,۳	۱۳,۱	۱۳,۳	۱۲
جمع	۲۳,۰۴	۲۵,۲	۲۵,۸	۲۷,۳	۳۰	۲۶	۲۴,۸	

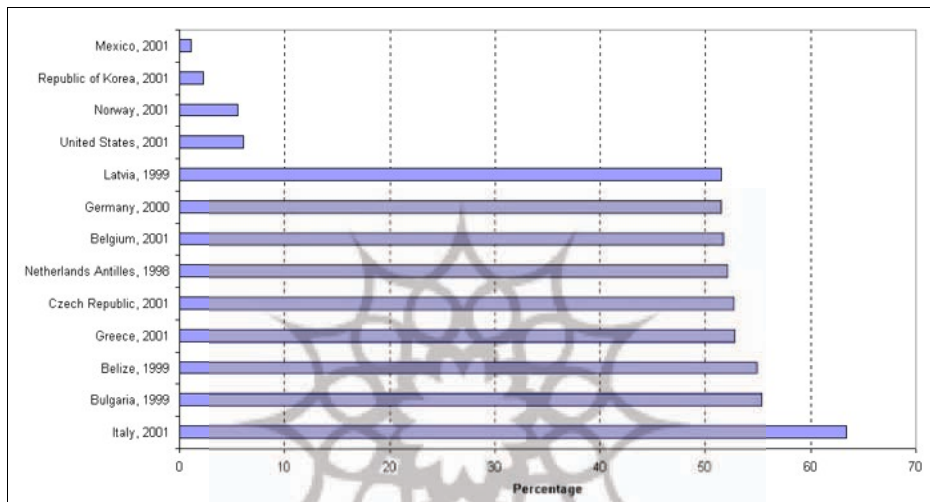
منبع: (قویدل: ۱۳۸۷: ۲۱)

۴-۲. بیکاری بلند مدت

شاخص بیکاری بلند مدت به طول مدت بیکاری اشاره دارد. طول مدت بیکاری، مدت زمانی است که فرد، بیکار بوده و به دنبال کار می‌گردد. در این مورد، بیکاری کوتاه مدت نگرانی خاصی محسوب نمی‌گردد. مخصوصاً وقتی که فرد تحت پوشش بیمه و حمایت

هایی از این قبیل است. اما بیکاری طولانی مدت با خود تأثیرات نامطلوبی را به همراه دارد. مثلاً، از دست دادن عایدی و کاهش اشتغال‌پذیری کارجو. اگر بیکاری کوتاه مدت باعث شود کارجو کار مورد علاقه و دلخواه خود را بیابد، حتی این مدت زمان مطلوب هم می‌باشد. شاخص‌های این بخش به بررسی دو مقیاس در محاسبه بیکاری بلند مدت می‌پردازد: (۱) نرخ بیکاری بلند مدت - درصد کسانی که به مدت یکسال و یا بیشتر بیکارند به کل نیروی کار (۲) مواردی از بیکاری بلند مدت - نسبت کسانی که به مدت یکسال و یا بیشتر بیکارند به کل بیکاری. تمامی این موارد در ۵۲ کشور دنیا مورد بررسی قرار گرفته اما فقط یکی از آنها اطلاعات جداگانه‌ای از مردان و زنان در اختیار دارد (نمودار شماره ۱).

نمودار شماره ۱: درصد بیکاری بلند مدت در جهان

منبع: (سازمان جهانی کار: ۱۳۸۴)

کشورهایی با بیکاری بلند مدت پائین تر از ۱۰ درصد و یا بالاتر از ۵۰ درصد. در سالهای اخیر. در ۹ کشور میزان بیکاری بلند مدت بیش از ۱۰ درصد است. بیشترین میزان متعلق به ایتالیا با ۶۳/۴ درصد در سال ۲۰۰۱ (۶۹/۸ در سال ۱۹۹۰) می‌باشد. در طرف دیگر این نمودار، ۴ کشور با میزان بیکاری بلند مدت کمتر از ۱۰ درصد وجود دارد- مکزیک، نروژ، کره، و ایالات متحده. جالب اینجاست که کره از حمایت‌های بیکاری برخوردار نیست که بتواند توجه گر میزان پایین بیکاری بلند مدت باشد (۲/۳ درصد). کره ایها اگر مدت زمان طولانی بیکار بمانند، نمی‌توانند از پس مخارج زندگی برآیند. با وجود این، سه کشور دیگر دارای طرح‌های حمایتی از بیکاری هستند. پس بدون

بررسی‌های بیشتر نمی‌توان گفت که رابطه‌ی مستقیمی بین حمایت‌های اجتماعی و بیکاری بلند مدت وجود دارد. محدوده بیکاری بلند مدت در کشورها زیاد نیست. طبق آخرین اطلاعات، کمترین میزان در مکزیک با ۰/۰۲ درصد (۲۰۰۱) و بیشترین مقدار آن در بلغارستان با ۸/۳ درصد می‌باشد و فقط در ۶ کشور -۴ کشور از میان آنها در حال تغییر و تحول هستند- نرخ بیکاری بلند مدت بالای ۶ درصد است. کشورهایی مثل بلژیک، بلغارستان، ایتالیا، لتونی، لهستان و اسلوواکی (سازمان جهانی کار: ۱۳۸۴).

جالب است تا به بیکاری بلند مدت از نقطه نظر رابطه آن با نرخ کلی جابجایی بیکاری نگاهی بیندازیم. جابجایی بیکاری به معنی جریان بیکاری به سمت اشتغال و اشتغال به سمت بیکاری است. این دو مقدار در نمودار همبستگی مثبتی با هم دارند. اگر میزان جابجایی پایین بود بدان معناست که تعداد کمی از افراد مشغول به کار شده‌اند و افراد بیکار نیز به بیکاری بلند مدت وارد گردیده‌اند. اما اگر جابجایی زیاد بود بدان معناست که بازار کار بخش بخش شده و احتمال دارد افرادی که برای مدت طولانی بیکار بوده‌اند برای برگشت به شرایط کار و اشتغال با مشکل روبرو شوند (سازمان جهانی کار: ۱۳۸۴).

جابجایی تنها به نسبت اشتغال و بیکاری مربوط نیست بلکه به جابجایی بین بخش‌های اقتصادی نیز مربوط است. با توسعه یافتگی کشورها به مرور بخش صنعت و در نهایت بخش خدمات گسترش می‌یابد و از بخش کشاورزی کاسته می‌شود. این مساله در ایران نیز صادق است. جدا از بخش شهری به مرور زمان با توسعه نواحی روستایی این تحولات در روستا نیز دیده می‌شود (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲- سهم و تعداد اشتغال روستایی در هر یک از بخش‌های اقتصاد

اشتغال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
صنعت	سهم ۲۴/۲	۲۶/۴	۲۵/۸	۲۶/۷
تعداد	۱۷۸۹۷۸۹	۱۹۲۹۶۲۲	۱۸۶۸۰۶۵	۱۸۰۹۲۹۱
کشاورزی	سهم ۵۷/۵	۵۴/۷	۵۵	۵۲/۸
تعداد	۴۲۵۱۴۲۲	۴۰۰۴۱۰۲	۳۹۸۲۷۳۳	۳۵۷۲۵۰۷
خدمات	سهم ۱۸/۳	۱۸/۹	۱۹/۲	۲۰/۴
تعداد	۱۳۵۵۸۹۴	۱۳۷۹۴۶۱	۱۳۹۳۸۲۴	۱۳۷۹۱۲۸

ماخذ: دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری: ۱۳۸۸

۴-۳. اهمیت بخش خدمات

آدام اسمیت، دیوید ریکاردو و مارکس و دیگر نظریه پردازان سنتی علم اقتصاد تلاش خود را عمدتاً مصروف تجزیه و تحلیل اقتصاد کالایی (بخش کشاورزی، صنعت و معدن) نمودند. این اندیشمندان به «خدمات» عمدتاً در قالب خدمات مالی می‌اندیشیدند و به ماهیت غیرتولیدی خدمات اشاره می‌کردند. بنابراین نباید تعجب نمود که چرا مکاتب فکری برخاسته از تفکرات این اندیشمندان لاقلاً تا همین اواخر به بخش خدمات به عنوان یک بخش اقتصادی مستقل برای تجزیه و تحلیل نمی‌نگریستند. بطور کلی برداشت عامی که از سه بخش اقتصادی مذکور وجود داشت را می‌توان بصورت ذیل خلاصه کرد:

از دلایل اهمیت یافتن بخش خدمات و بازنگری تأثیر این بخش در اقتصاد، کشف ارتباط خدمات با فرآیند تولید و نیز فرآیند توسعه اقتصادی بوده است. مهمترین مشخصه‌ای که انقلاب خدمات بدان اشاره دارد، ارتباط فزاینده بین خدمات تولیدی _خدماتی که در پروسه تولید محصولات به کار برده می‌شود_ و سایر فعالیت‌های اقتصادی است. در واقع بخش خدمات در رقابت‌پذیر کردن کالاها و افزایش ارزش افزوده و در نتیجه صادرات کالاها و خدمات نقش فزاینده‌ای دارد. خدمات پیش از بهره‌برداری (Up-Stream) نظیر تحقیقات، طراحی و مهندسی؛ خدمات حین بهره‌برداری (On-Stream) نظیر کنترل تولید و کیفیت و بالاخره خدمات بعد از بهره‌برداری (Down-Stream) نظیر بازاریابی، توزیع و تنظیم سفارشات با یکدیگر ارتباط می‌یابند و رشد و توسعه تولید را موجب می‌گردند. انتقال سریع اطلاعات مربوط به تغییرات تقاضا در بازار به متخصصین طراحی و نوآوری موجب عملی شدن تغییرات مورد نیاز در فرآیند تولید می‌شود.

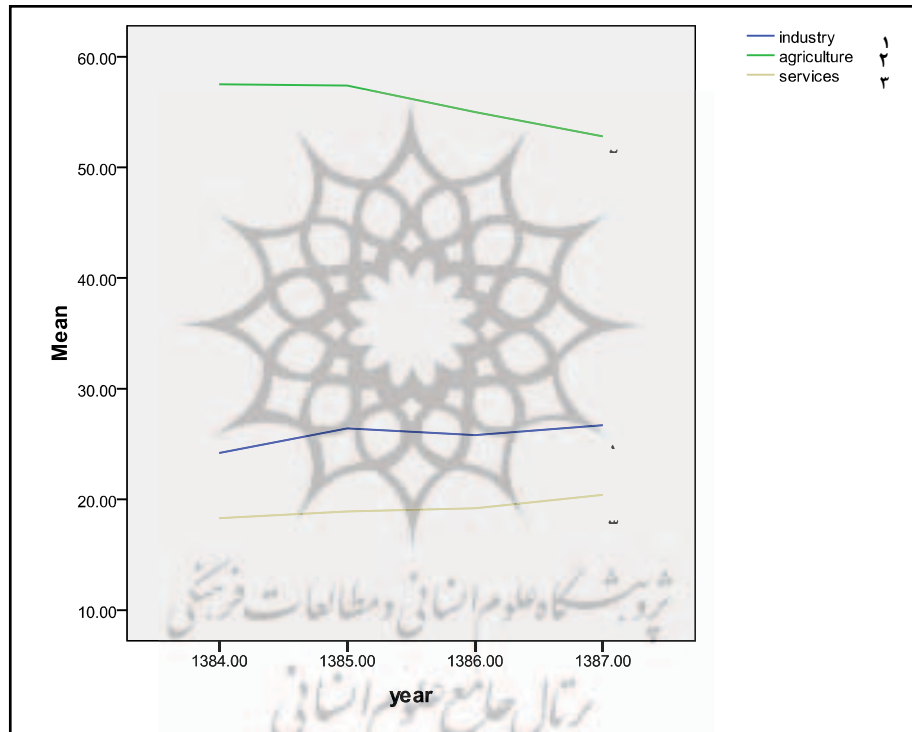
طی سالهای اخیر پیشرفت تکنولوژی اطلاعات و ارتباط (IT & ICT) موجب پیدایش خدماتی گردیده که به درستی می‌بایست آنها را «خدمات نوین» نام نهاد. این خدمات که خود ثمره تکنولوژی اطلاعاتی می‌باشد روز به روز در حال گسترش و افزایش است. این خدمات بنگاه را در زمینه‌های اداری، لجستیکی، تولیدی، تجاری و تحقیقاتی یاری رسانده و موجب بقاء و تداوم بهینه بنگاه می‌گردد. در حقیقت آندسته از بنگاههای تولیدی که بین «خدمات» و شبکه تولیدی خود ارتباط برقرار کرده‌اند، توانسته‌اند به دلیل تداوم نوآوری و تطبیق با بازار تقاضا در بازارهای جهانی موفقیت بیشتری کسب کنند (عظیمی: ۱۳۸۸).

با توجه به اهمیت این بخش می بینیم که جایگاه آن روز به روز در بخشهای اقتصادی کشور (روستایی و شهری در حال افزایش است که این نشان از خدماتی شدن روستاهای کشور دارد) (جدول شماره ۵).

۵. بحث و نتایج

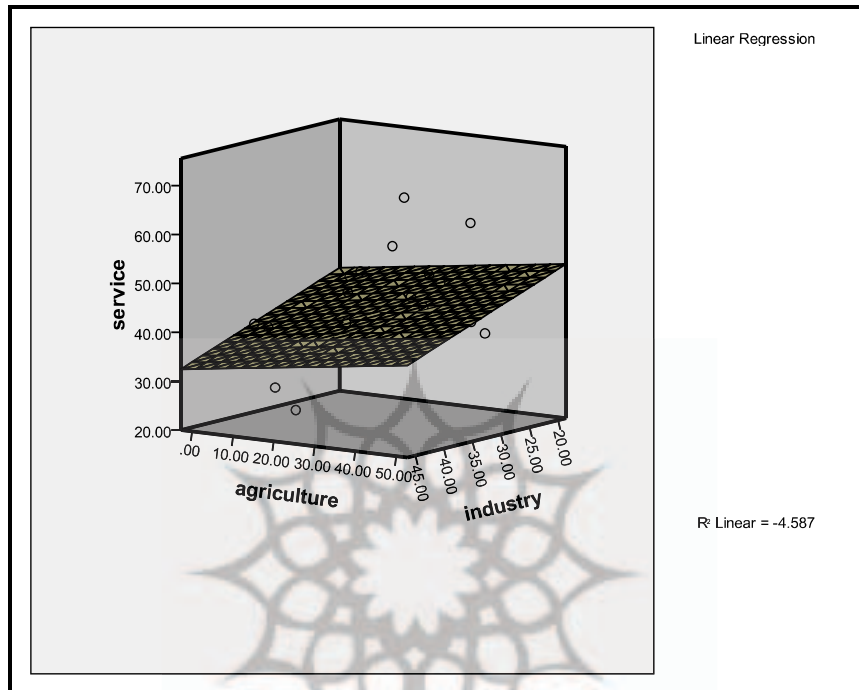
فرضیه اول: در طی برنامه چهارم اشتغال روستایی در بخشهای صنعت، خدمات و کشاورزی به نفع بخش خدمات تحول یافته است.
در نمودار شماره ۳ روند نزولی بخش کشاورزی و صعودی صنعت و بالاخص خدمات نشان داده شده است.

نمودار شماره ۳- مقایسه سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات

در حقیقت به مرور زمان بخش خدمات جایگاه خود را در روستاها گسترش داده است که این مساله منجر به کاهش مجموع سهم کشاورزی و صنعت شده است. البته این کاهش عمدتاً معطوف به بخش کشاورزی بوده است. این روند به مرور زمان در حال ادامه یافتن است و به تدریج از بخش کشاورزی کاسته شده و خدمات و صنعت رشد می یابد (نمودار شماره ۴).

نمودار شماره ۴- رگرسیون بین خدمات با کشاورزی و صنعت

معادله رگرسیون فوق به شرح زیر است:

$$Y = -0.45x_1 + 0.11x_2$$

فرضیه دوم: رابطه معنی داری بین فعالیتهای خدماتی و میزان مهاجرت پذیری وجود دارد.

همان طور که در جدول شماره ۳ مشخص است رابطه معنی داری کامل و مثبت بین مهاجرت پذیری و افزایش میزان سهم خدمات وجود دارد.

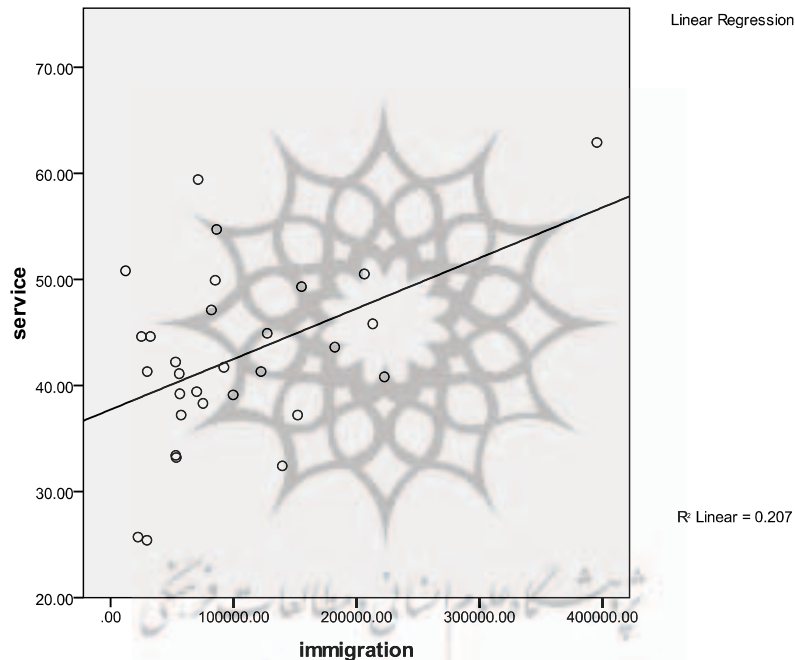
جدول شماره ۳-همبستگی بین نرخ مهاجرت پذیری و سطح فعالیت‌های خدماتی

میزان معنی داری	پیرسون	گروه ۲	گروه ۱
۰/۰۱	۰/۴۵	میزان مهاجرت های ورودی	خدمات

پس فرضیه تحقیق تایید می شود. این نشان می دهد که هر چه بخش خدمات گسترش یابد، مهاجر پذیری بیشتر می شود. پس گسترش بخش خدمات در روستاها می تواند بر روند مهاجرت تاثیر معکوسی گذارد.

با توجه به وجود همبستگی بین مهاجرت پذیری و سطح فعالیت های خدماتی خط رگرسیونی ارتباط فوق به صورت نمودار شماره ۵ است.

نمودار شماره ۵-خط رگرسیون رابطه مهاجرت پذیری و سطح فعالیت های خدماتی

خط رگرسیون رابطه فوق به صورت زیر است.

$$Y=4/7x+37/71$$

در این تحقیق به اهمیت بخشهای صنعت، کشاورزی و خدمات در نواحی روستایی پرداخته می شود. در ادامه تغییر متعدد تعاریف بیکاری و اشتغال به عنوان یک نقطه ضعف در کشور تاکید می گردد که موجب عدم برنامه ریزی درست در کشور شده است. نتایج حاکی است که با گذشت زمان به تدریج سهم بخش خدمات نسبت به دو بخش کشاورزی و صنعت رو به رشد است و این مساله ناشی از عوامل مختلفی می باشد که سطح تحصیلات پایین روستاییان و عدم توانایی فعالیت در بخش صنعت و بازده نامناسب و کاهش قدرت اشتغال کشاورزی از دلایل آن است..

به عبارتی این تحقیق رابطه معنی داری را بین توسعه بخش خدمات و افزایش مهاجر پذیری روستاها نشان می دهد. به عبارتی مهاجرت معمولاً به مناطقی صورت می گیرد که بازار مناسب کار در بخش خدمات وجود داشته باشد و این مناطق دارای یک چنین پتانسیلی هستند.

از نتایج رگرسیون بین بخش کشاورزی و صنعت به عنوان متغیر مستقل با بخش خدمات به عنوان متغیر وابسته مشخص می شود که خدمات به تدریج به جایگزینی خود با بخش صنعت و کشاورزی ادامه می دهد و این مسیر باعث کاهش هر چه بیشتر جایگاه کشاورزی و صنعت در روستاها به نفع بخش خدمات خواهد شد.

در عین حال از طریق رگرسیون خدمات و مهاجرت نیز مشخص می شود که با افزایش بخش خدمات در برخی استان ها مهاجرت به آنها نیز افزایش می یابد. این عامل منجر به تمرکز در برخی مناطق و کاهش جمعیت در برخی مناطق دیگر می شود.

۶. پیشنهادات

۱. افزایش خدمات در عین اینکه منجر به تقویت اشتغال می شود، بر کارکرد تولیدی روستاها اثر می گذارد. لذا این مساله نیازمند آسیب شناسی دقیق است.
۲. یک نکته مهم در این است که خدمات بایستی توسط روستاییان ارائه شود تا برای مناطق روستایی موجب سود گردد. حال آنکه در شرایط کنونی تا حدودی به نظر می رسد که این مساله حاکم نبوده و شهری ها بازار خدمات در روستاها را بر عهده گرفته اند که باید برای آن چاره اندیشی شود.

۳. گسترش خدمات نیازمند حمایت های دولتی است. این حمایت ها از تصویب قوانین گرفته تا تامین اعتبارات و وام می باشد. لذا ضروری است که دولت تمهیدات لازم را مهیا نماید.
۴. نحوه خدمات رسانی معمولاً به دو شکل می باشد. یا برای روستاییان و اهالی می باشد و یا به منظور گردشگران تهیه دیده شده است. به عبارتی ضروری است که خود مردم محلی نیز بتوانند از این امکانات و خدمات بهره برداری نمایند. تدوین استراتژی ها و برنامه های مناسب با این مساله ضروری است.
۵. خدمات رسانی در مناطق روستایی تابع برد و آستانه خدماتی هر کالا است. لذا ضرورت دارد که در ارایه تسهیلات جهت گسترش فعالیت های خدماتی به نوع خدمات ارایه شده و برد آ» توجه بیشتری شود تا اثربخشی بیشتری پیدا نماید.

۷. منابع

۱. اسمعیل نیای گابیه.ح (۱۳۸۳)، توسعه اشتغال در نواحی روستایی-مطالعه جغرافیایی کار در شهرستان لاهیجان-پایان نامه دکترای جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه تهران.
۲. تودارو. مایکل(۱۳۶۶)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، جلد دوم، مترجم دکتر غلامعلی فرجادی و حمید سهرابی.
۳. توسلی، غ (۱۳۷۵) جامعه شناسی کار و شغل، انتشارات سمت.
۴. خیرآلایین، بیکاران، (۱۳۸۸) گمشدگان آمارهای ملی، دوشنبه ۱۴ اردیبهشت .
۵. سازمان جهانی کار(۱۳۸۴)، بیکاری بلند مدت، برگرفته از سایت نظام جامع اطلاع رسانی اشتغال
۶. طاهرخانی، م.(۱۳۷۹)، تحلیل بر عوامل موثر مهاجرت روستا-شهری جهت گیری ها و مباحث جدید، فصلنامه روستا و توسعه، ش ۳ و ۴
۷. علافر، ا.(۱۳۷۵)، مبارزه با فقر از طریق ایجاد اشتغال، مجموعه مقالات گردهمایی بررسی مساله فقر و فقرزدایی، جلد دوم، تهران: سازمان برنامه و بودجه
۸. عظیمی، ن(۱۳۸۸)، نکاتی چند پیرامون بخش خدمات و تعریف زیر بخشهای آن در ایران و جهان، <http://hesabdari-andisheh.blogfa.com/post-82.aspx>
۹. علیزاده، م. (۱۳۷۸) بازار کار و تأمین اجتماعی، فصلنامه تأمین اجتماعی.
۱۰. گالنسون، و(۱۳۶۸) مقدمه ای بر مسایل اشتغال در کشورهای در حال توسعه، ترجمه دکتر علی الله همدانی.
۱۱. فاضلی، ح(۱۳۷۵)، اشتغال و فقرزدایی، مجموعه مقالات گردهمایی بررسی مساله فقر و فقرزدایی، جلد اول، تهران، سازمان برنامه و بودجه
۱۲. قره باغیان، م، (۱۳۷۶)، اقتصاد توسعه، تهران: نشر نی، جلد اول
۱۳. قویدل، ص(۱۳۸۷)، خوداشتغالی در مقابل بیکاری، فصلنامه پژوهش های اقتصادی-سال هشتم-شماره اول- ۲۱-۴۱
۱۴. مرکز آمار ایران-نتایج سرشماری عمومی: ۱۳۸۵
۱۵. مهدوی، م(۱۳۶۹)، مفهوم برنامه ریزی روستایی و اهداف آن، پژوهش های جغرافیایی.
۱۶. مهدی، (۱۳۷۹) صنعتی شدن روستا...، اداره کل طرحهای صنعتی و بهره برداری وزارت جهادسازندگی.
۱۷. وزارت برنامه و بودجه(۱۳۶۸)، مقالات منتخب، اشتغال در جهان سوم(مسایل و استراتژی). ترجمه احمد خزایی، تهران، وزارت برنامه و بودجه
18. Benjamin, D (1992): "Household composition, labor Markets and labor Demand: Testing for separation in agricultural Household Models", *Econometrica*.
19. Burgess, S.M(1988): "Employment in Uk Manufacturing", *The Economic Journal*.
20. Jalaly, S(1992): "Agricultural sector Employment and the Need for off – Farm Employment " *Pakistan Development Review*.
21. Khan, S., and Ghani, E(1989): "Employment Generation in Rural Pakistan with a special focus on Rural Industrialization", *Pakistan Development Review*, vol.1
- Rosen, H. S, and Quandt, R. E: (1979) "Estimation of a Disequilibrium Aggregate labor market", *The Review of Economics and statistics*

References (in Persian)

1. Esmaeelnia Gabieh, H. 2004, **Development of Employment in Rural Areas, Study of Work Geography in Lahijan**, PhD. Thesis in Geography & Rural Planning, Tehran University.
2. Todaro, M. 1987, **Economic Development in Third World Countries**, 2nd Edition, Translated by Farjadi, GH. & Sohrabi, H.
3. Tavassoli, GH., 1996, **Sociology of Work and Occupation**, Samt Publication.
4. Online News, **The Unemployed, Missing in National Statistics**, 2009, Monday, 14th of Ordibehesht.
5. International Organization of Work, 2005, Long-Term Unemployment, Website of Comprehensive System of Information on Job.
6. Taherkhani, M., 2000, **Analysis of Effective Factors on Rural Migration, a Tendency Toward Cities and New Issues**, Village & development quarterly, No.3&4.
7. Alafar, E., 1996, **Competing Poverty through Job Creation**, a Collection of Papers on Issues of Poverty & its Elimination, 2nd Edition, Plan & Budget Organization, Tehran.
8. Azimi, N., 2009, **Issues on Services Section, Definition of its Sub-Categories in Iran & the World**. <http://hesabdari-andishe.blogfa.com/post-82.aspx>
9. Aalizadeh, M., 1998, **Work Market and Social Security**, Social Security Quarterly.
10. Galenson, W. 1989, **An Introduction to the Issues of Employment in Third World Countries**, Translated by Hamedani, A.
11. Fazeli, H. 1996, **Employment & Elimination of Poverty**, a Collection of Papers on Issues of Poverty & its Elimination, 1st Edition, Plan & Budget Organization, Tehran.
12. Gharehbaghian, M., 1997, **Economy of Development**, Ney Publication, 1st Edition, Tehran.
13. Ghavidel, S., 2008, **Self-employment against Unemployment**, Economic researches quarterly, 8th year, No. 1, 21, 41.
14. Iran's Center of Statistics, 2006, **Result of Public Census**.
15. Mahdavi, M., 1990, **Concept of Rural Planning & its Objectives**, Geographical Researches.
16. Mahdi, 2000, **Industrialization of Village...**, Central Office of Industrial Project & Utilization of Jihad Sazandegi.
17. Plan & Budget Ministry, 1989, **Employment in Third World Countries, (Issues & Strategies)**, Selected Papers Translated by Khazaie, A., Plan & Budget Ministry, Tehran.

